

Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті

ӘОЖ [339.924:334.726](574)

Қолжазба құқығында

ХОЙЧ АЙЖАН

**Қазақстан өндірісінің трансұлттануының әлеуметтік-экономикалық
салдары**

6D050600-Экономика

Философия докторы (PhD)

ғылыми дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация

Ғылыми кеңесшілері
профессор, э.ғ.д.
Д.М.Мадиярова

PhD, профессор
Джоул Бруно

Қазақстан Республикасы
Алматы, 2013

МАЗМҰНЫ

ҚЫСҚАРТЫЛҒАН СӨЗДЕР	3
КІРІСПЕ	4
1 ӨНДІРІСТІҢ ТРАНСҰЛТТАНУЫНЫҢ ТЕОРИЯЛЫҚ ЖӘНЕ ӘДІСТЕМЕЛІК НЕГІЗДЕРІ	
1.1 Өндірістің трансұлттануының мәні мен теориялық негіздері	8
1.2 Өндірістің трансұлттануының даму тұжырымдамалары және әдістемелік негіздері	19
1.3 Трансұлттану үрдісінің әлеуметтік экономикалық салдарын бағалаудың әдістемелік тәсілдері	35
2 ҰЛТТЫҚ ЭКОНОМИКАДА ӨНДІРІСТІҢ ТРАНСҰЛТТАНУ ҮРДІСІ МЕН КАПИТАЛДЫҢ ЖАҒАНДЫҚ ҚОЗҒАЛЫСЫ	
2.1 Ұлттық өндірістің трансұлттануы мен капиталдың жаһандық қозғалысы және негізгі тенденциялары	46
2.2 Әлемдік трансұлттық компаниялар және оның әлеуметтік-экономикалық салдары	60
2.3 ҚР экономикасына шетелдік трансұлттық компаниялардың инвестициялау процесін талдау	71
3 ҚАЗАҚСТАНДА ӨНДІРІСТІҢ ТРАНСҰЛТТАНУЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ ЖӘНЕ ОНЫ ДАМУ ЖОЛДАРЫ	
3.1 Қазақстандағы өндірістің трансұлттануы және оның әлеуметтік-экономикалық салдары	86
3.2 Қазақстанда өндірістің трансұлттануын жетілдіру жолдары	98
3.3 Өндірістің трансұлттануын жетілдіру және оның жағымсыз әлеуметтік-экономикалық салдарларын жою жолдары	109
ҚОРЫТЫНДЫ	124
ПАЙДАЛАНҒАН ӘДЕБИЕТТЕР	127
ҚОСЫМШАЛАР	133

**Экономика мамандығы бойынша философия докторы (PhD) ғылыми
атағын алуға ұсынған докторлық диссертацияға**

МАЗМҰНДАМА

ХОЙЧ АЙЖАН

**Қазақстан өндірісінің трансұлттануының әлеуметтік-экономикалық
салдары**

Зерттеудің өзектілігі. ХХІ ғасырда жаһандану үрдісінің қарқынды дамуы капитал мен өндірістің ұйымдастырушылық жаңа формаларын қалыптастыруға алып келді. Әсіресе мұнда мемлекеттің экономикасының трансформациясына импульс берген капиталдың топтасуы мен интеграциялануын, тіпті кіші фирмалардың алып шаруашылық корпорацияларға, аса ірі өнеркәсіптік, банктік, саудалық, қаржы-өнеркәсіп топтары мен кешендерге айналуын атауға болады.

Бұл кезеңде кез-келген мемлекет үшін осы үрдісті бақылаумен бірге өз ұлттық экономикасының дамуына дұрыс бағытқа апарар экономикалық саясатты таңдау үшін маңызды болды. Өйткені осы мемлекетердің өндірістік көлемі, тұтынуы, экспорт, импорт тіпті ұлттық табыс деңгейі алып трансұлттық күштердің қызметтеріне тікелей байланысты болды. Яғни жаһандану үрдісінің негізгі және қозғаушы күші болып саналатын ТҰК басты рольді атқарады. ТҰК-лардың осылай қарқынды дамуы салалардың біртұтастануын және өндірістің трансұлттану үрдісін қалыптастырды.

Өндірістің трансұлттануы маңызы мен оның салдары әрбір елдің ашық экономикаға деген мемлекеттік саясатының ерекшелігіне байланысты әртүрлі деңгейде жүрілуде. Нақтырақ айтқанда әлемде бүгінгі күні өндірістің трансұлттануының деңгейімен бірге ұлттық экономикалық қауіпсіздікті қамтамасыз ете отырып оның әлеуметтік-экономикалық салдарынан экономикалық маңызды реформалар жасап жетістіктерге жеткен елдер аз емес.

Қазіргі кезде отыз дамыған бәсекегеқаабілетті елдер қатарына кіруді мақсат тұтқан отынымыз Қазақстан үшін шетелдік капиталды тарту мен пайдалану саясаты маңызды орын алып отыр.

Ішкі қаржылық мүмкіндігінің шектеулі жағдайында сыртқы капиталды тарту құрылымын қамтамасыз ету мен ішкі нарықта оны тиімді пайдалану мемлекеттің даму стратегиялық бағдарламаланың негізгі параметрлеріне жету рычагы бола алады.

Қазіргі таңда қарқын алған өндірістің трансұлттану үрдісі жетуге тиісті әлеуметтік-экономикалық салдардың жағымсыз жақтарын жою және жағымды нәтижелерін арттыру жолдарын әзірлеуге негіз болатын жан-жақты зерттеулерді талап етеді.

Сонымен бірге жалпы сипаттағы талдаумен бірге оның факторлары мен негіздерін, ТҰК негізгі феноменімен қатар олардың кең таралған теориялық және тәжірибелік маңызы сияқты ары қарай терең зерттеуді талап етеді.

Айта кету керек, өндірістің интерұлттануы және трансұлттануы мәселелері бойынша зерттеулерде оның экономикалық мәндері жеткіліксіз деңгейде көрсетілген және ол жеке талдауды қажет етеді. Сонымен қатар, бүгінгі тәжірибелік шаруашылықта Қазақстан экономикасында өндірістің трансұлттануын қалыптастыру мақсаттылығы және теориялық мәнін орнату үшін осы үрдісті реттеуге негіз болар теориялық және әдістемелік негіздемелер мен моделдерін талап етеді.

Зерттеудің мақсаты ретінде Қазақстан Республикасы өндірісінің трансұлттану үрдісінің теориялық негіздеу және әлеуметтік-экономикалық салдарын анықтау.

Осы аталған мақсатқа жету үшін келесідей **мақсаттар** қойылды:

- өндірістің трансұлттануының қазіргі бағытын теориялық және әдістемелік зерттеу;
- өндірістің трансұлттану үрдісі мен даму этаптарын жалпылау, негізгі ерекшеліктерін толықтыру;
- өндірістің трансұлттануының әлеуметтік-экономикалық салдары және оны жүйелеу факторларын анықтау;
- жаһандық ТҰК-лар даму тәжірибелерін жүйелеу негізінде дамушы мемлекеттерде жаңа ТҰК-лардың пайда болу ерекшеліктерін анықтау және оны өндірістің трансұлттану үрдісін үдету арқылы Қазақстанның даму моделінде пайдалану мүмкіндігін қарастыру;
- отындық экономиканың дамуында тікелей шетел инвестицияларның әсері мен тенденциясын анықтау, Қазақстан экономикасының өсуіне әсерін бағалаудың эконометрикалық моделін әзірлеу;
- Республикадағы өндірістің трансұлттану деңгейін анықтау және оның макроэкономикалық көрсеткіштерге әсерін бағалау.

Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасы экономикасында өндірістің трансұлттану процессі.

Зерттеу пәні. Қазақстанда өндірістің трансұлттануының әлеуметтік-экономикалық салдары және оның ұлттық экономикалық трансформацияға әсері.

Ғылыми жаңалығы капитал қабылдаушы мемлекеттердегі трансұлттық компаниялардың қызмет етуін сипаттайтын бірқатар ерекшеліктерді толықтару және анықтау, нақты секторда өндірістік салалық құрылымды қалыптастыру үрдісіне және оның Қазақстан өндірістің трансұлттануының әлеуметтік-экономикалық салдарына әсер етуін бағалау болып табылады. Соның ішінде келесі нәтижелер қорғауға жіберіледі:

- ТҰК-лар және тікелей шетел инвестицияларының тенденциясы анықталып оның әлемдік және отындық экономиканың дамуында әсері бағаланды;

- Ұлттық компаниялар және ТҰК-лардың бірқатар мемлекеттердегі еншілес компаниялары негізінде жеке трансұлттық құрылым ретінде пайда болып жаһандық компанияға айналу трансформациясына сипаттама берілді;
- Өндірістің трансұлттану деңгейінің бағалануы;
- Өндірістің трансұлттану деңгейі анықталып өндірістің трансұлттануының Қазақстан экономикасына әсері анықталды;
- Қазақстанда трансұлттық құрылымның пайда болуына кедергі келтіретін және бәсеңдететін себептер мен факторлар анықталып
- ТҰК-дың қызмет ету қайшылықтары мен оның орналасу жеріне байланысты көптеген өсу көрсеткіштері тәуелді болып өңірлік шаруашылық рационализациясына территориялық диспропорциялар анықталды.

Зерттеудің теориялық және әдістемелік негізіне:

- Экономикалық ғылымның классиктерінің еңбектері, халықаралық экономика, халықаралық кәсіпкерліктің дамуы, ТҰК және басқада мәселелер бойынша отандық және шетелдік ғалымдардың еңбектері.
- Мемлекеттік ресми құжаттар, заңдық және құқықтық актлер, шетелдік түрлі мемлекеттермен келісімдершарттар, ҚР президентінің жыл сайынғы ресми құжаттары, қабылданған даму стратегиялық бағдарламалар.
- Әлемдік банк, Халықаралық валюта қоры және БҰҰ ақпараттары мен есептері, халықаралық ұйымдар ақпараттары, интернеттік желі қорлары.
- ҚР Статистика агентігінің материалдары, “Самұрық-Қазына” ҰӘҚ оперативтік ақпараттары, ҚР министрліктер мен ведомстволарының материалдары, ірі ұлттық және ТҰК ресми есеп берулерінен.

Диссертациялық жұмысты орындау барысында ғылыми зерттеудің кешенді және жүйелік әдістері, экономикалық және жүйелік талдау, сценарлық болжау әдістері, әлеуметтік және математикалық статистика, эксперттік бағалау мен мониторинг, сонымен қатар басқа да экономикалық зерттеу әсістері қолданылды.

Зерттеу жұмысының практикалық маңыздылығы ретінде ұсынылған диссертациялық жұмыстың теориялық және талдау бөлімдері көптеген мемлекеттік органдар мен кәсіпорындарда капиталды қабылдау және құрылымдық модернизациялау кезінде рационалды қолдану және бәсекеге қабілеттілік стратегияларында көптеген мәселелерді реттеуде қолдана алады.

Зерттеу нәтижесі бойынша жариялау Жалпы зерттеу тақырыбы бойынша 14 ғылым жұмыс жарияланған, оның ішінде ҚР ҒБМ білім және ғылым саласы бойынша бақылау комитетінің ұсынған баспаларында-5, халықаралық конференцияларда-7, соның ішінде 2- шетелде, 1-оқу-әдістемелік кешен жарияланса тағы бір мақала импакт факторлы журналда жарияланды.

АННОТАЦИЯ

**диссертации на соискание ученой степени доктора философии
(PhD) по специальности Экономика**

ХОЙЧ АЙЖАН

**Социально-экономические последствия транснационализации
производства Казахстана**

Актуальность исследования. Устойчивое развитие процесса глобализации в 21 веке привело к формированию новых организационных форм слияния капитала и производства. Особенно можно отметить превращение фирм в крупные хозяйственные корпорации, промышленные, банковские, торговые, финансово-промышленные группы и комплексы, что придало новый импульс трансформационным процессам экономики стран.

Этот этап развития стал для многих государств особенным для выбора проводимой экономической политики, приводящей развитие национальной экономики в правильное русло, поскольку объем производства, потребление, экспорт, импорт, уровень национального дохода напрямую увязан с потенциальными возможностями крупных транснациональных корпораций (ТНК).

Транснациональные компании, являясь движущей силой в процессе глобализации производства, способствовали формированию процессов транснационализации производства, представляющий выход национального производства за пределы страны.

Важность и предпосылки транснационализации производства в разных странах проходит на разных уровнях и зависит от особенностей проводимой государством политики открытости экономики. На сегодняшний день в мире сформировался определенный опыт ряда стран, где наравне с уровнем транснационализации производства, в рамках полученных от этого социально-экономических последствий, ведутся экономически важные реформы по их совершенствованию в целях укрепления экономики страны и обеспечения ее экономической безопасности.

Современный Казахстан нацелен на вхождение в тридцатку развитых конкурентоспособных стран, где важное место занимает политика привлечения и использования иностранного капитала.

В условиях ограниченных внутренних финансовых возможностей для обеспечения структурного воспроизводства привлечение внешнего капитала и эффективности их использования внутри страны служит рычагом для достижения параметров в соответствии с принятыми в стране государственными стратегическими программами развития.

В настоящее время усиливающийся процесс транснационализации производства диктует необходимость управления достигаемыми социально-экономическими последствиями, что требует всестороннего исследования

его природы и, на этой основе, разработки мер по преодолению негативов и наращиванию позитивных результатов.

Вместе с тем, в рамках анализа общего генезиса еще остается солидное поле для дальнейших углубленных исследований его отдельных факторов и звеньев, как важных для понимания феномена ТНК, так и имеющих более широкое теоретическое и практическое значение.

Следует заметить, в экономических изысканиях исследователей, проблемы транснационализации и интернационализации производства мало освещены и они, чаще всего, не становятся объектами самостоятельного изучения. Между тем, практика хозяйствования сегодня предъявляет и диктует необходимость теоретического обоснования необходимости, целесообразности формирования интернационализированных производств в экономике Казахстана, моделях их становления, а также в разработке теоретических и методических основ регулирования данного процесса.

Цель исследования состоит в теоретическом обосновании и выявлении социально-экономических последствий процессов транснационализации производства в Республике Казахстан и разработке рекомендаций по наращиванию ее результативности.

В соответствии с поставленной целью были сформулированы следующие задачи:

- рассмотреть теоретическую и методологическую основы становления современных направлений транснационализации производства;
- обобщение процессов становления, этапов развития, выявление особенностей транснационализации производства;
- определить факторы, определяющие социально-экономические последствия транснационализации производства и их систематизация;
- на основе обобщения мирового опыта развития ТНК выявить особенности становления новых ТНК в странах развивающегося мира, с целью рассмотрения возможностей их преемственности, в условиях развертывания процесса интернационализации производства в модели развития казахстанской экономики;
- проанализировать тенденции и влияния притоков прямых иностранных инвестиций на мировое и отечественное экономическое развитие; разработка эконометрической модели оценки влияния на экономический рост Казахстана;
- оценить степень интернационализации производства в республике и его влияние на макроэкономические показатели экономики РК.

Объектом исследования выступают интернационализированные производства в мировом хозяйстве и, в частности, в Республике Казахстан.

Предметом исследования являются отношения, связанные с управлением социально-экономические последствий транснационализации производства в Казахстане.

Научная новизна заключается в уточнении и дополнении ряда положений, характеризующих функционирование транснациональных

компаний в странах приемки капитала, отражении природы социально-экономических последствий транснационализации производства в Казахстане и определении количественных и качественных параметров их влияния на процесс формирования производственных отраслевых структур реального сектора.

На защиту выносятся следующие результаты, полученные в ходе проведенного исследования:

- выявленные современные тенденции в движении потоков прямых иностранных инвестиций ТНК и их влияние на мировое и отечественное экономическое развитие;
- обоснование процессов трансформации слияния национальных компаний и дочерних компаний филиалов ТНК в новые самостоятельные структуры и образования, перевоплощающиеся в глобальные компании;
- оценку степени интернационализации производства;
- оценку степени влияния транснационализации производства на рост экономики Казахстана;
- систематизацию выявленных факторов и причин, затрудняющих ускорение процессов транснационализации структурных образований в Казахстане,
- вскрытие противоречий и территориальных диспропорций в развитии регионов в зависимости от мест дислоцирования ТНК и разработке предложений по повышению эффективности и нивелированию негативных последствий транснационализации производства.

Теоретической и методологической основой исследования явились:

- труды классиков экономической науки, научные работы зарубежных и отечественных ученых по общим проблемам международной экономики, развития международного предпринимательства, ТНК и др.;
- официальные правительственные источники, законодательные и правовые акты, договоры и соглашения с различными зарубежными странами, официальные ежегодные документы Президента РК, принятые стратегические программы развития;
- данные Всемирного банка, отчеты ООН, информация международных организаций, широкая сеть интернет – ресурсов;
- материалы Агентства Республики Казахстан по статистике, оперативные данные Фонда «Самрук- Казына», материалы министерств и ведомств Республики Казахстан, Агентства Республики Казахстан по статистике, сведениями статистических сборников и справочников, стратегическому планированию и данными по оперативной отчетности крупных национальных компаний.

При выполнении диссертационного исследования использованы комплексные и системные методы научного обобщения, экономический и системный анализы, методы сценарного прогнозирования, социологическая и математическая статистики, экспертная оценка, мониторинг, а также другие методы экономических исследований.

Практическая значимость исследуемой работы заключается в том, что представленные в диссертации теоретические и аналитические положения могут быть использованы государственными органами в регулировании многогранных вопросов приемки капитала и структурной модернизации производства в стратегиях повышения конкурентоспособности экономики и рационального использования ресурсов.

Публикации результатов исследования. Основные положения диссертационного исследования опубликованы в 14 научных работах, в том числе 5 – в научных журналах, рекомендованный ККСОН МОН РК, 7 – международных конференциях, из них 2 – в зарубежных, 1 – учебно-методический комплекс и 1 научная статья в журнале с импакт-фактором.

Abstract

theses on the search of a scientific degree of the Doctor of Philosophy (PhD) in Economy

KHOICH AIZHAN

Social - economic consequences of transnationalization of Kazakhstan's industry

Relevance of research. The sustainable development of globalization process in 21st century led to the formation of new organizational forms of merge of the capital and industry. It is particularly possible to note the transition of firms into large economic corporations, industrial, banking, trade, financially industrial groups and complexes that gave a new impulse to transformational processes of countries' economy.

This stage of development for many states has become special for a choice in it's economic policy, bringing to the correct direction the development of national economy as the production volume, consumption, export, import, level of the national income is directly coordinated to potential opportunities of large transnational corporations (TNC).

The transnational companies, being a driving force in the course of globalization industry, promoted the formation of processes of industry transnationalization, representing the output of national industry beyond the country.

The significance and prerequisites of the industry transnationalization in the different countries are held at different levels and depends on policy features of openness of economy held by the state. Today in the world the certain experience of a number of the countries where on an equal basis with level of industry transnationalization within the social and economic consequences received from it economically important reforms on their improvement for strengthening of economy of the country and ensuring its economic safety are conducted was created.

Modern Kazakhstan is aimed at entry into the thirty developed competitive countries where the crucial place is taken by policy of attraction and use of the foreign capital.

Within the limited internal financial opportunities for ensuring structural reproductive performance, the attraction of the external capital and efficiency of their use within the country serves as the lever for achievement of parameters according to the state strategic programs of development adopted in the country.

Currently the amplifying process of industry transnationalization dictates the necessity to manage the achievable social and economic consequences that demand comprehensive investigation of its nature and on this basis of development of measures for a overcoming the negatives and accumulating the positive results.

At the same time within the analysis of the general genesis there is still a solid field for further in-depth studies of its separate factors and links, both important for understanding of TNC phenomenon and having wider theoretical and practical value.

It is necessary to notice in economic surveys of researchers the issues regarding the transnationalization and an industry internationalization are a little covered and they don't become objects of independent study. Meanwhile, the practice of managing today dictates the need of theoretical justification of the need and expediency of formation the industry internationalized for economy of Kazakhstan, models of their formation and also in the development of theoretical and methodical bases of regulation of this process.

The research aim consists in theoretical justification and identification of social and economic consequences of industry transnationalization processes production in the Republic of Kazakhstan.

According to a goal the following tasks were formulated:

- studying of theoretical and methodological bases formation of the modern directions of industry transnationalization;
- synthesis of processes of formation, development stages, detection of features of industry transnationalization;
- identification of the factors defining social and economic consequences of industry transnationalization and their systematization;
- on the basis of synthesis of world experience of development of multinational corporation to reveal features of formation of new multinational corporations in the countries of the developing world for the purpose of consideration of opportunities of their continuity in the conditions of expansion of process of internationalization of production in model of development of the Kazakhstan economy;
- studying the tendencies and influence of inflows of direct foreign investments on the world and domestic economic development; development of econometric model of an influence assessment on the economic growth of Kazakhstan;
- to estimate the extent of internationalization of production in the republic and its influence on macroeconomic indicators of economy of RK.

Object of research is the internationalized industry in the world economy and, in particular, in the Republic of Kazakhstan.

Subject of research are the relations connected with formation the social and economic consequences of transnationalization of production in Kazakhstan.

Scientific novelty consists in specification and addition of a number of the provisions characterizing functioning of the multinational companies in the countries of capital acceptance, carrying out an assessment of their influence on the process of formation of production branch structures of real sector and reflection of the nature of social and economic consequences of industry transnationalization in Kazakhstan. Thus

- Current trends in movement of inflows of direct foreign investments of multinational corporation and their influence on the world and domestic economic development are revealed;
- The nature of transformation of the transnational corporations created on the basis of the national companies and subsidiaries of branches of multinational corporation of a number of the countries in independent structures, reincarnating in the global companies is revealed.
- On the basis of the developed econometric model the extent of internationalization of production and influence of industry transnationalization on growth of economy of Kazakhstan is assessed;
- The factors and reasons complicating the acceleration of transnationalization of structural formations in Kazakhstan, including contradictions and territorial disproportions in rationalization of the economy of the regions, causing a wide range in the growth indicators depending on places of a location of multinational corporation are revealed.

Theoretical and methodological basis of the research were.

- The works of classics of economic science, the scientific works of foreign and domestic scientists on common problems of the international economy, development of the international business, TNC (transnational corporations) and others.
- The official governmental sources, legislative and legal acts, contracts and agreements with various foreign countries, the official annual documents of the President of the RK, the accepted strategic programs of development.
- The data of the World Bank, UN reports, information of the international organizations, the wide network of Internet-resources.
- The materials of Agency of the RK on statistics, operational data of Funds “Samruk-Kazyna”, the materials of the ministries and departments of the RK, the Agencies of the RK on statistics, information of statistical collections and directories, strategic programs and operational data of large national companies.

The complex and system methods of scientific generalization, the economic and system analysis, the methods of scenario forecasting, sociological and mathematical statistics, an expert assessment, monitoring and also other methods of economic researches were used upon the Thesis research.

The practical importance of the research is that the presented in thesis theoretical and analytical provisions can be used by the governmental bodies in regulating the certain issues of acceptance the capital and structural modernization of the production in strategy of a competitive recovery of economy and rational use of resources.

Publications of the research results. Basic provisions of dissertation research are published in 14 scientific works, including 5 – in the scientific journals, recommended by the Committee of Ministry of Education and Science of Republic of Kazakhstan, 7 – in the international conferences, where 2 – foreign, 1 – an educational and methodical complex and 1 scientific article in the journal with an impact-factor.